

Varga-Kuna Bálint

A HUNGAROSZLAVIZMUSTÓL A SZLOVÁK TÖRZSIG A szlovák nacionalizmus iróniái

Alexander Maxwell: *Choosing Slovakia. Slavic Hungary, the Czechoslovak Language and Accidental Nationalism*. I. B. Tauris, London – New York, 2009.

Nagyszabású célt tűzött ki maga elé Alexander Maxwell, amikor a szlovák nacionalizmus születését kívánta teljesen új megvilágításba helyezni. Az amerikai születésű, de Budapesten, Bukarestben és Németországban is hosszabb időt eltöltő, így a térséget jól ismerő Maxwell eddig is a közép-európai nacionalizmusok új aspektusainak vizsgálatával hívta fel magára a figyelmet (lásd például tanulmányait a dohányzásnak vagy a szexualitásnak a nemzetépítéssel való kapcsolatáról).¹ Az amerikai történész *Choosing Slovakia* című könyvében azt vizsgálja, hogy miképp lettek a nemzeti identitással egyáltalán nem rendelkező felső-magyarországi parasztokból szlovákok. Maxwell könyvének újszerűségét az adja, hogy ezt az egyébként konvencionális kérdést arról az oldalról világítja meg, hogy ezek a bizonyos parasztok miért nem valami mások: össz-szlávok, magyarok vagy éppen csehszlovákok lettek. A szerző elsősorban a szlovák nyelv megteremtésének folyamatára alapozza érvelését. A mű koncepcióját a szerző elmélyült szlavisztikai ismereteivel tudja alátámasztani, ami mindenképpen szükséges a nyelvészeti források történeti értelmezéséhez. Az érvelés újszerűsége, illetve a szlovák nemzetépítés folyamatainak a magyarországi olvasók előtt való relatív ismeretlensége miatt a könyv gondolatmenetét érdemes részletesen bemutatni.

A magyar nemesi nemzet koncepciója a felvilágosodás, majd a francia forradalom hatására megrendült, és kb. a 18. és 19. század fordulóján átadta helyét a hungarus nemzetkoncepciónak. A hungarus nemzettudat elkezdte a nem nemesek beemelését a nemzet fogalmába, de egyelőre ennek még nem volt nyelvi vetülete, sőt az ország soknyelvűsége a 19. század első évtizedeiben még határozott büszkeséggel töltötte el az új nemzetfogalom ideológusait. Maxwell szerint a hungarus nemzetkoncepciót a magyar nyelvet erőltető politikai osztály tette tönkre, ennek ellenére a nem magyar nyelvűek között egészen az I. világháborúig fennmaradtak a nyomai.

A felső-magyarországi szláv értelmiségiek ennek megfelelően az egész korszakban lojálisak voltak Magyarországhoz. A felvilágosodás, majd a romantika hatására a szláv kultúra fejlesztését, propagálását célul kitűző értelmiségiek tehát hungaroszláv koncepcióval rendelkeztek: egyszerre tartották magukat a magyar államnemzet lojális és büszke

¹ „Such a Smoking Nation as This I Never Saw...” *Tobacco, Nationalism and 19th Century Hungarian Society*, *Journal of the Social History of Alcohol and Drugs* 2006. ősz. (21/1.), 7–23; *National Endogamy and Double Standards. Sexuality and Nationalism in East-Central Europe during the 19th Century*, *Journal of Social History* 2007. december, 413–433.

tagjainak, illetve a szláv kulturális közösség szintén öntudatos részének. Mivel a szláv közösség tisztán kulturális alapokon nyugodott, ezért a hungaroszlavizmus ebben a szakaszban semmilyen területi-politikai vonatkozással nem rendelkezett, azaz nem léptek fel az önkormányzatiság igényével. Sőt Maxwell szerint a szlovák értelmiség egészen Magyarország 1918-as összeomlásáig Magyarország keretein belül gondolkozott.

A könyv gondolatmenetének kulcsa, hogy mind a két közösséget, aminek tagjaiként magukat a szlovák értelmiségiek elképzelték, nemzetnek nevezték: tehát mind Magyarországot, mind az össz-szláv közösséget ugyanazzal a szóval illették. Kulcsfontosságú viszont, hogy a szlovákságot nem nemzetnek, hanem a nagy szláv nemzet egy törzsének képzelték el. A korai szlavisztikai irodalom a szláv néptörzseket különböző módon osztályozta, de a szlovákok szinte minden esetben a csehek részeként tűntek fel. Ennek az utóbbi koncepciónak a változása vezetett el végsősoron a szlovák nemzet kialakulásához.

A szlovákok mint a szláv nemzetben belüli törzs koncepciója ugyanis csak nagyon későn tűnt fel. Egészen a 19. század elejéig a „szlovák” és a „szláv” szavakat egymás szinonimájaként használták a felső-magyarországi szláv írásokban (a „szlovák” szó használatát ebben az esetben direkt kerüljük el). A szlovák/szláv szó így egyszerre jelenthette a felső-magyarországi szláv nyelven beszélőket, illetve az összes szláv nyelven beszélő népet.

Így a szlovák nyelvtant először rendszerező Anton Bernolákot sem lehet a szlovák nacionalizmus képviselőjének tekinteni, mivel magyarországi lojalitása mellett meg volt győződve arról, hogy ő nem egy nemzeti nyelvet, hanem egy nyelvjárást ír le. Munkájának indoka ráadásul nem is a szlovák nyelv kifejlesztése, hanem az akkoriban leggyakrabban használt protestáns írásmód, a Kralicei Biblia nyelve (az ún. *bibličina*) ellensúlyozása volt. Bernolákhhoz hasonlóan Ján Kollár, a legbefolyásosabb romantikus költő is az össz-szláv nemzetben gondolkozott, mindenféle szlovák partikularizmust elvetve. Kollár evangélikusként mereven ragaszkodott a *bibličina* használatához, hogy fenntartsa a csehek és a (protestáns) szlovákok kulturális egységét. Bár az 1848-as prágai szláv kongresszus sikertelensége után az össz-szláv gondolat sokat veszített vonzerejéből, a szlovák értelmiség a 19. század során magát folyamatosan szláv törzsnek határozta meg önálló nemzet helyett.

Azonban egyáltalán nem mindegy, hogy pontosan milyen relációban áll az össz-szláv nemzet és a szlovákság: azaz a többi törzssel egyenrangú, avagy egy nagyobb törzsnek, jelesül a csehnek az altörzse-e? A 19. század első feléig szinte minden releváns gondolkodó a cseh törzs részének tartotta a szlovákságot. Kollár mellett jó példa erre a pozsonyi evangélikus líceum első, szláv nyelveket oktató professzora, Juraj Palkovic, aki felekezeti okokból ragaszkodott a *bibličina* íráshoz és ezzel a cseh-szlovák egységhez. A többes identitások korában így a magyarországi lojalitás és a csehszlovák nyelven (vagy dialektuson) belül elképzelt szlovák kultúra ápolása jól megfértek egymással, és az összesre a „nemzet” kifejezést használták: a szóban forgó értelmiségiek magukat egyszerre tartották a magyar, a szláv és a csehszlovák nemzet tagjainak.

A változást Ludovít Štúr tevékenysége hozta el. A modern szlovák nemzet atyjának tekintett Štúrt Maxwell egyáltalán nem szlovák nacionalistának, hanem szlovák „triba-

listának”, azaz a szlovákok egyenrangú, a csehektől független szláv törzsként való meghatározásáért küzdő figurának tartja. Štúr ugyanis szintén nem a szlovák nyelvnek, hanem a dialektusnak a nyelvtanát dolgozta ki (ez az ún. *štúrovčina*). Ugyan a štúri nyelvtan megbukott, de Štúr új alapra helyezett érvelése, azaz a nyelvtan felekezeti konfliktusoktól független kidolgozása döntő hatást gyakorolt a szlovák nyelvészekre. Az 1850-es években ugyanis kompromisszum született a katolikus és az evangélikus tábor között, és a štúri illetve a bernoláki nyelvtan összegyűrésével megszületett a ma is használt szlovák irodalmi nyelv alapja, a kidolgozója után *hattalovčina*-nak nevezett nyelvtan. Az 1860-as évektől fogva a csehtől való különbség céljával megalkotott hattalovčina szinte teljes dominanciára tett szert a szlovák nyelvterületen. Ugyanakkor megalkotó szándékai szerint ez a nyelvtan sem egy nyelvnek a grammatikáját nyújtotta, hanem a szláv nyelven belül csupán egy nyelvjárás szabályait rögzítette. Fontos leszögezni, hogy Štúr élete egy szakaszban sem hitt az önálló szlovák nemzetben: 1843 előtt a szlovákokat a cseh-szláv, 1843 után a szláv törzs tagjának tekintette, majd 1848-as csalódásai után az orosz nemzetben hitt (át akarta venni az orosz nyelvet, írást, ortodox vallást).

A csehszlovák állam megalakulása paradox módon a szlovák nacionalizmus terjedéséhez járult hozzá. Bár az állam maga nyilvánvalóan a csehek és szlovákok nemzeti egységét hirdette, a szlovák területeken a szlovák nyelvű (*hattalovčina*) oktatás elterjesztésével éppen a szlovák partikularizmust szította fel, ami Csehszlovákia rövid története alatt kétszer is annak széteséséhez, és így egy önálló szlovák nemzet kialakulásához vezetett.

Maxwell szerint tehát a szlovák nacionalizmus egy sajátos iróniákból álló, véletlenszerű sorozat eredménye, aminek szereplői éppen akaratukkal ellentétes hatást váltottak ki. Röviden: a 19. század elején a hungaroszláv értelmiség magyarországi lojalitása mellett mélységesen hitt az össz-szláv nemzetben és nyelvben. Ez inspirálta a szintén magyarországi lojalitással rendelkező Štúrt a szlovák szeparatizmusra az össz-szláv nyelven belül. A štúri nyelv ugyan sikertelennek bizonyult, de ez inspirálta a hattaloi nyelvet, amely már sikeresen utasította el a cseh-szlovák egységet. A csehszlovák állam pedig a hattaloi nyelvet tanította az iskolákban, ami a szlovák identitás megszilárdulásához vezetett. Az egész folyamat legironikusabb volta, hogy a szlovák partikularista-nacionalista értelmiség alig játszott benne szerepet, mivel a legfontosabb aktorok az össz-szlávok, a hungaroszlávok illetve a cseh-szlovákok voltak.

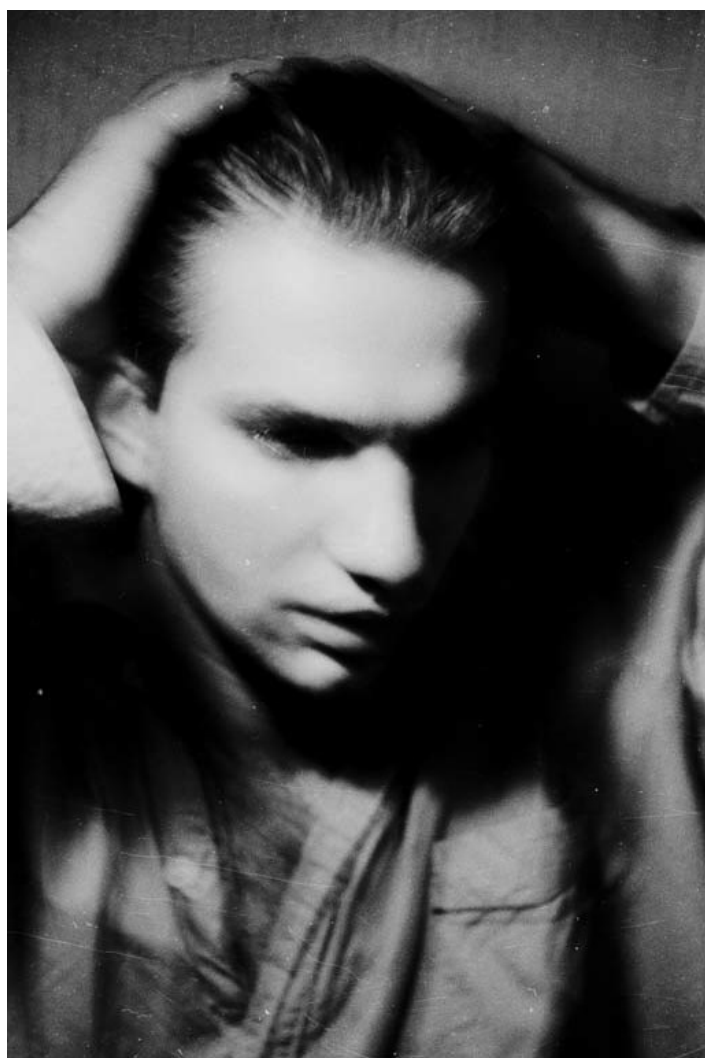
Ugyan a legfrissebb szlovákiai kutatások már rámutatnak a 19. századi szlovák értelmiség magyarországi lojalitására,² Maxwell nagyívű koncepciója a szlovák nemzeti történetírás eddigi kánonjainak teljes megkérdőjelezését jelenti. A szerző koncepciója azonban legalább két ponton is erősen támadható. Először is az érvelés kulcsát alkotó elkülönítés (a szláv nemzeté és a szlovák törzse) igencsak problematikus. A nehézséget itt az jelenti, hogy a citált szerzők teljesen következtelenül használták a *nemzet*, *törzs*, *nyelv*, *nyelvjárás* stb. fogalmakat, és ezért az utókor történésének kell egyértelmű kategóriákat

² Lásd pl. Karol HOLLÝ: *Historická ideológia a slovenské národné hnutie na prelome 19. a 20. storočia*, doktori disszertáció, Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete, 2008.

felállítania. Maxwell ugyan számos forrással bizonyítja interpretációját, de éppen ennyi forrást lehetne egy másféle narratíva szolgálatában is idézni. Így például a szlovák értelmiségiek is időnként nemzetként határozták meg a szlovákságot, mert ezzel a kor felfogása szerint többtjogok jártak (vö. Horvátország autonómiájával a Magyar Királyságon belül). Ráadásul a szlovákság mint törzs vagy nemzet kérdését a szerző mintha túlhangsúlyozná, hiszen a szlovák politikai elit fősodra legkésőbb 1861-től, a Memorandum benyújtásától területi autonómiában és a szlovák nyelv közigazgatási és oktatási funkciójában gondolkozott, azaz a klasszikus nemzetépítő célokat tűzte ki maga elé. Ebben a kontextusban pedig mellékesnek látszik az a körülmény, hogy a bevezetni kívánt nyelv a nagyobb szláv közösségnek milyen minőségű részét képezi.

A második támadható pont a maxwelli koncepcióban a magyar politika és nemzetépítés szerepe. Maxwell szerint ugyanis a szlovák értelmiségiek töretlenül hűségesek voltak Magyarországhoz, és csak a magyar politika sovinizmusa térítette el őket időnként más irányba. Sőt magának Štúrnak is az volt az egyik legfontosabb motivációja nyelvtanának kidolgozásakor, hogy a cseh kultúrával azonosított bibličtinát felváltsa egy olyan grammatikával, amit csak a Magyar Királyság határain belüli dialektusokra épít, tehát hazafias jelleget hordoz. Maxwell szerint Štúrt csak a sovinizta magyar politikusok fordították Oroszország felé, akik megtagadták a szlovákoktól anyanyelvük ápolásának jogát. Az, hogy Štúr hazafias motivációit a nyelvten kidolgozásakor a szerző nem támasztja alá alapos forrásokkal, csak a kisebbik probléma. Maxwell ugyanis a könyv egészében nagyon felületes, leegyszerűsítő és ezért szükségszerűen számos pontos félreértett képet ad a magyar politikáról. Míg a szlovák nemzeti kánont az utolsó pontig megkérdőjelezi, addig ugyanennek a kánonnak a magyar politikára vonatkozó részeit kritikátlanul átveszi. A magyar politikusok Maxwell olvasatában válogatás nélkül, Kossuth Lajostól Bánffy Dezsőig sovinizták, akik az országot nyelvileg egyneműsíteni akarták már a reformkortól kezdve, a szlovák értelmiség hazafiságát pedig nem értették meg, sőt hazafiatlansággal vádolták őket a szláv kultúrához való ragaszkodásuk miatt. Félreértés ne essék: nem feltétlenül Maxwell jelzőivel van baj (számos ponton igaza van), hanem azzal, hogy minősítéseit nem forrásokra és a tárgy mély ismeretére alapozza, hanem csupán átveszi a szlovák és egyes nyugati szerzők állításait. Sajnos a könyv bibliográfiája szerint a szerző nem tud magyarul, ezért olyan alapműveket, mint például Gyurgyák János *Ezzé lett magyar hazátok* című munkáját nem használta. Így a szerző látványosan nem érti meg a magyar politikai elit premisszáit, érvelését, gondolkodását, nem tudja értelmezni félelmeit (például az orosz illetve általában a pánszláv veszélytől). A magyar politikai gondolkodás félreértelmezése mellett pedig további hibákat is elkövet a politikai kontextus bemutatásakor: például Tisza Kálmán kormánya szemére rója, hogy a magyart tette az elemi iskolai oktatás nyelvvévé, miközben az 1879. évi XVIII. tc. csak a magyar tantárgyként való tanításáról rendelkezett; vagy az állami iskolák kizárólagos magyar nyelvűségét kárhoztatja, figyelembe nem véve, hogy az elemi oktatás legnagyobb része a felekezetek kezén volt a korszak egészében (28. oldal). Maxwell újraértelmező érvelését tehát erősen gyengíti, hogy a szlovák nacionalizmus közvetlen kontextusát képező magyar közeget nem tudja hasonlóan kritikusan bemutatni.

Ennek ellenére Maxwell könyve hasznos és nagyon gondolatébresztő munka, mivel segít leszámolni azzal a képzellettel, hogy a szlovák értelmiség már születésétől kezdve a szlovák nemzet ügyéért, sőt lehetőleg függetlenségéért dolgozott, élvezve a szlovák tömegek támogatását. Az ilyen, a múltba visszavetített, sematikus képek – bár nyilvánvalóan hamisak – ma is alapjában határozzák meg a szlovák történelmi tudatot. A többszólamú múlt megelevenítése, a komplex felekezeti, regionális, rendi identitások egymás mellett élésének bemutatása, és így a nemzeti teleológiával való szakítás mindenképpen segíteni fogja a szlovák történelmi tudat szofisztikáltabbá válását, és talán a magyar nemzeti történelmi narratívára is pozitív hatást gyakorolhat a Maxwell által sugallt sokszínű múlt. Hiszen elgondolkoznunk nekünk is bőven van min, ezért örvendetes lenne, ha hasonlóan kritikus művek a magyar nemzetépítésről is világot látnának.

Emlékező férfi